

प्रकरण ५ वे

निष्कर्ष आणि शिफारशी

विभाग "अ"

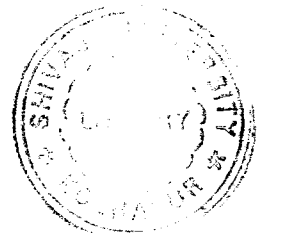
निष्कर्ष

- ५ [क] प्रास्ताविक
- ५ [ख] शिक्षकांच्या वैयक्तिक माहिती विषयी निष्कर्ष
- ५ [ग] भूगोल अध्यापनाच्या उद्दिष्टांबाबत निष्कर्ष
- ५ [घ] भूगोल विषयाच्या अभ्यासक्रमाविषयीचे निष्कर्ष
- ५ [च] भूगोलाच्या अध्यापन पध्दती विषयी निष्कर्ष
- ५ [छ] शैक्षणिक साधनां बाबत निष्कर्ष
- ५ [ज] भूगोल वर्ग व संग्रहालयाबाबत निष्कर्ष
- ५ [झ] भूगोल विषयाच्या ग्रंथालयाबाबत निष्कर्ष
- ५ [ट] अभ्यासपूरक कार्यक्रमाविषयीचे निष्कर्ष
- ५ [ठ] मूल्यमापना विषयीचे निष्कर्ष

विभाग "ब"

शिफारशी

- ५ [ड] शिक्षकांच्या वैयक्तिक माहिती विषयी शिफारशी
- ५ [ढ] भूगोल अध्यापनाच्या उद्दिष्टाबाबत शिफारशी
- ५ [ण] भूगोल अध्यापनाच्या अभ्यासक्रमविषयी शिफारशी
- ५ [त] भूगोल अध्यापन पध्दती विषयी शिफारशी

- ५ [थ] शैक्षणिक साधनांबाबत शिफारशी
- ५ [द] भूगोल वर्ग व संग्रहालयाबाबत शिफारशी
- ५ [ध] भूगोल विषयाच्या संग्रहालयाबाबत शिफारशी
- ५ [न] अभ्यासपूरक कार्यक्रमाविषयी शिफारशी
- ५ [प] मूल्यमापन विषयी शिफारशी

विभाग "क"

पुढील संशोधनासाठी विषय

प्रकरण ५ वे

निष्कर्ष आणि शिक्षारशी

विभाग "अ"

निष्कर्ष

५ [क] प्रास्ताविक

प्रकरण नं. १ ते ३ ही तात्त्विक स्वस्माची आहेत. प्रकरण क्र. ४ मध्ये शिक्षक, मुख्याध्यापक व तज्ज्ञ यांच्या भूगोल अध्यापनाबाबतच्या प्रतिसादाचे तसेच शाळांना दिलेल्या भेटीद्वारे मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण आणि विशदीकरण केले आहे. या प्रकरणाच्या आधारे अभ्यासकाने पुढील प्रकरणात संशोधनाचे निष्कर्ष आणि शिक्षारशी दिल्या आहेत.

५ [ख] शिक्षकांच्या वैयक्तिक माहिती विषयी निष्कर्ष

१] भूगोलाचे अध्यापन करणारे :-

२०.०० % शिक्षक एस.एस.सी.डी.एड. आहेत.

३.३३ % शिक्षक एस.टी.सी. आहेत.

५.०० % शिक्षक बी.ए.डी.एड. आहेत.

१.६७ % शिक्षक बी.ए.डी.प.एड. आहेत.

३०.०० % शिक्षक बी.ए.बी.एड. आहेत.

५.०० % शिक्षक बी.ए.बी.पी.एड. आहेत.

१.६७ % शिक्षक बी.कॉम.बी.एड. आहेत.

१.६७ % शिक्षक बी.कॉम.बी.पी.एड. आहेत.

१.६७ % शिक्षक एम.ए.डी.एड. आहेत.

२६.६६ % शिक्षक एम.ए.बी.एड. आहेत.

३.३३ % शिक्षक एम.ए.बी.पी.एड. आहेत.

- २] बी.ए.बी.एड. प्रतिसादक शिक्षकांचे प्रमाण [३०.०० %] जास्त असले तरी ते अपुरेच आहे.
- ३] पदवी परीक्षेला भूगोल प्रमुख विषय असणा-या शिक्षकांचे प्रमाण ३३.३३ % व भूगोल गौण विषय असणा-या शिक्षकांचे प्रमाण ४५.८३ % आहे. याचा अर्थ असा होतो की भूगोल शिक्षकांची नेमणूक करताना त्यांच्या पदवी परिक्षेला असलेल्या भूगोल विषयाचा फारसा विचार केला जात नाही.
- ४] एकूण १९ पदव्युत्तर परीक्षा उत्तीर्ण झालेल्या शिक्षकांपैकी फक्त एका शिक्षकाचा भूगोल हा प्रमुख विषय आहे.
- ५] पदवी व पदव्युत्तर परीक्षा उत्तीर्ण असलेल्या एकूण ४८ शिक्षकांपैकी २६ [४३.३३ %] शिक्षकांची बी.एड.ला भूगोल अध्यापन पध्दती आहे.
- ६] १ ते ५ वर्षे अध्यापन अनुभव असणारे ६०.०० % शिक्षक आहेत. ६ ते १० वर्षे-१५ % व १६ ते २० वर्षे अनुभव असलेले १५ % शिक्षक आहेत. १ ते ५ वर्षे अध्यापन अनुभव असणारे सर्वात जास्त शिक्षक आहेत.
- ७] भूगोलाच्या कृतिसत्रात सहभागी न झालेल्या शिक्षकांचे प्रमाण [७१.६७ %] जास्त आहे.
- ८] भूगोल विषयाचे ज्ञान वाढविण्याबाबत शिक्षकांच्या उदासीन दृष्टिकोन दिसून येतो.

५ [ग] भूगोल अध्यापनाच्या उद्दिष्टांबाबत निष्कर्ष :-

- ९] भूगोल अध्यापनाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी शिक्षक आकर्षक प्रस्तावना [१५ %], विचारप्रवर्तक प्रश्न विचारणे [१३.३३ %], प्रभावी कथन करणे [१० %], स्वाध्याय सोडवून देणे [८० %], अवांतर वाचनास संधी देणे [५६.६७ %], भौगोलिक प्रदर्शन [३५ %], चर्चा [३.३३ %], साहित्याची निर्भरता [१.६७ %], इत्यादी तंत्राचा वापर करतात.
- १०] बहुतांश शिक्षकांच्या मते [६८.३३ %], भूगोलाची उद्दिष्टे कमी प्रमाणात साध्य होतात.
- ११] उद्दिष्टे साध्य न होण्याची प्रमुख कारणे - अपुरा वेळ [७० %], भूगोल कक्षाचा अभाव [५३.३३ %], उद्दिष्टानुसम पध्दतींचा अवलंब करता येत नाही [४६.६७ %] ही होत.

[घ] अभ्यासक्रमा विषयी निष्कर्ष :-

- १२] इयत्ता ७ वी च्या अभ्यासक्रम बोजड [२६.६७ %] असून इयत्ता ६ वी, इयत्ता ८ वी ते १० वी पर्यंतच्या अभ्यासक्रम योग्य आहे म्हणणा-या शिक्षकांचे प्रमाण जास्त आहे. ७० % मुख्याध्यापकांच्या मते अभ्यासक्रम योग्य आहे.
- १३] नियोजित तासिकात अभ्यासक्रमाची पूर्तता होत नाही [७५.०० %].
- १४] अभ्यासक्रमाच्या पूर्ततेसाठी जादा तासिका घेतल्या जातात [१६.६७%].
- १५] समाजसेवा, कार्यानुभव व खेळासारख्या तासिकांना भूगोलाचे अध्यापन केले जाते. [५.००]
- १६] सर्व विद्यार्थ्यांकडे पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नसते [२८.३३ %].
- १७] ५० % शिक्षक वर्गात पाठ्यपुस्तकाचा वापर करीत नाहीत.
- १८] ४६.६७ % शिक्षकांच्या मते पाठ्यपुस्तके सदोष आहेत व ५०.०० % शिक्षकांच्या मते पाठ्यपुस्तके सदोष नाहीत. वर्गाध्यापनामध्ये पाठ्यपुस्तकांचा उपयोग नकाशावाचन, निरीक्षण [३६.६७ %], आकृत्या, छायाचित्रांचे निरीक्षण [२८.३३ %], नकाशे भरणे [२०.०० %] पाठ्यमुद्दे पाहणे [११.६७ %] इत्यादीसाठी केला जातो.
- १९] पाठ्यपुस्तकातील खालील उणिवांच्या बाबतीत शिक्षकांचा प्रतिसाद सर्वात जास्त आहे.
इयत्ता ५ वी च्या पाठ्यपुस्तकातील भाषा क्लिष्ट [२६.६७ %], इयत्ता ८ वी च्या पाठ्यपुस्तकात चित्रे, तपते, नकाशे आराखडे अपूरे [२५ %], इयत्ता ९ वी च्या पाठ्यपुस्तकात स्वाध्याय अयोग्य व अपूरे [४१.६७ %] आहेत.
- २०] पाठ्यपुस्तकातील उणिवांमुळे प्रभावी अध्यापन करता येत नाही [१३.३३ %], पाठ्यांशाचे आकलन होत नाही. [११.६७ %], स्वाध्यायाचे स्वरूप प्रश्नपत्रिकेनुसार नसते [२०.०० %] काही घटक

सारखे असल्यामुळे मुले लक्ष देत नाहीत [१८.३३ %].

५ [च] अध्यापन पध्दती विषयी निष्कर्ष :-

- २१] ५० % पेक्षा अधिक शिक्षक एका घटकाच्या तयारीसाठी फक्त २० मिनिटां पर्यंत इतका कमी वेळ देतात.
- २२] दैनंदिन अध्यापनात शिक्षक प्रश्नोत्तर पध्दत [११.६७ %], निरीक्षण पध्दत [८५.०० %], उजळणी पध्दत [७३.३३ %], वर्णनात्मक पध्दत [६६.६७ %], व्याख्यान पध्दत [६१.६७ %] व कथाकथन पध्दतीचा [५८.३३ %] वापर करतात. भूगोल अध्यापनात पारंपारिक अध्यापन पध्दतीचा वापर करणा-या शिक्षकांचे प्रमाण जास्त होते.
- २३] भूगोलातील महत्त्वाच्या पध्दतींचा अध्यापनात कमी प्रमाणात वापर केला जातो. प्रवास पध्दत [२५.०० %], सहल पध्दत [१३.३३ %], प्रकल्प पध्दत [२०.०० %], प्रयोग पध्दत [२८.३३%], या पध्दतीचा वापर कमी प्रमाणात केलेला दिसून येतो. ५० % पेक्षा अधिक मुख्याध्यापकांच्या मतानुसार शिक्षक अध्यापनात कथन व व्याख्यान पध्दतीचा जास्त वापर करतात. तर ७० % तज्ज्ञांच्या मतानुसार शिक्षक विविध अध्यापन पध्दतींचा वापर करतात.
- २४] घटकानुसार योग्य अध्यापन पध्दतीचा वापर करता न येण्यामागील प्रमुख अडचणी पुढील प्रमाणे
 अ] आर्थिक अडचणी [७०.०० %].
 ब] वेळ अधिक जातो [८६.६७ %].
 ४० % तज्ज्ञांच्या मतानुसार शाळेत शैक्षणिक साधनांची कमतरता असते म्हणून योग्य अध्यापन पध्दतीचा वापर करता येत नाही.
- २५] ६५ % शिक्षकांनी शालेय वेळापत्रकात भूगोल विषयाचा सातवा तास आहे असे मत व्यक्त केले आहे. ४१.६७ % शिक्षकांनी भूगोलाचा ५ वा व ६ वा तास आहे असे म्हटले आहे. संशोधकास हा प्रश्न अयोग्य वाटतो.

५ [घ] शैक्षणिक साधनां विषयी निष्कर्ष :-

- २६] ७३.३३ % शिक्षकांच्या मतानुसार व ४० % तज्ज्ञांच्या मतानुसार शाळेत शैक्षणिक साधने अपुरी होती. ६५ % शिक्षकांच्या मतानुसार शैक्षणिक साधने सहज उपलब्ध होत नाहीत.
- २७] शाळेत आवश्यक वाटणा-या शैक्षणिक साधनांबाबत शिक्षकांचा प्रतिसाद पुढील प्रमाणे दिसून आला.
 व्हिडीओ कॅसेट [२५ %], दूरदर्शन [११.६७ %], प्रतिकृती, नमुने [३० %], प्रोजेक्टर [२० %], उठावाचे नकाशे [३३.३३ %], इत्यादी शैक्षणिक साधने शिक्षकांना आवश्यक वाटतात.
- २८] शिक्षकांच्या मतानुसार शैक्षणिक साधनांच्या वापरात येणा-या अडचणी पुढील प्रमाणे होत :-
 अ] साधने सहज उपलब्ध होत नाहीत [६५. %]
 ब] शैक्षणिक साधने अपुरी आहेत [७३.३३ %]
 क] शैक्षणिक साधने वापरण्याचे प्रशिक्षण नाही [३८.३३ %]
 ड] शैक्षणिक साधने वर्गात नेणे कठीण जाते [३० %]
 इ] ४० % तज्ज्ञांच्या मतानुसार शाळेत शैक्षणिक साधनांची कमतरता असते.
- २९] साहित्याचा अभाव [५० %], अपुरा वेळ [७३.३३ %], पध्दती माहिती नसल्यामुळे [३५.०० %] उठावाचे नकाशे तयार केले जात नाहीत.
- ३०] १०० % शिक्षक अध्यापनात नकाशाचा वापर करत असल्याचे दिसून आले.
- ३१] ७५ % शिक्षकांच्या मतानुसार विद्यार्थ्यांच्या मदतीने उठावाचे नकाशे तयार केले जात नाहीत.

५ [ज] भूगोल वर्ग व संग्रहालया विषयी निष्कर्ष :-

- ३२] १०० % शिक्षकांच्या मतानुसार शाळेत स्वतंत्र भूगोल वर्ग नाही.
- ३३] ९५ % शिक्षकांच्या मते शाळेत स्वतंत्र वस्तू संग्रहालय नाही.
 १० % मुख्याध्यापकांच्या मते स्वतंत्र वस्तू संग्रहालय नाही.

३४] संग्रहालयात असणा-या वस्तूचे व साधनाचे प्रमाण अतिशय अल्प असल्याचे दिसून आले.

५ [झ] भूगोल ग्रंथालया-विषयी निष्कर्ष :-

३५] ५१.६७ % शिक्षकांनी शाळेत भूगोलाचे विषयाचे स्वतंत्र ग्रंथालय नाही असे मत व्यक्त केले. शाळेत भूगोलाचे स्वतंत्र ग्रंथालय नाही असे ९० % मुख्याध्यापकांनी मत व्यक्त केले.

३६] ग्रंथालयात पाठ्यपुस्तकांशिवाय इतर संदर्भ ग्रंथांचे प्रमाण खूपच कमी आहे.

३७] शाळेच्या ग्रंथालयात लोकसत्ता [६३.३३ %], महाराष्ट्र टाईम्स [६१.६७ %], तसम भारत [५३.३३ %], ही दैनिके मागविली जातात. या दैनिकांचा शिक्षक दैनंदिन अध्यापनात वापर करतात ही बाब समाधानकारक आहे.

३८] शाळेच्या ग्रंथालयात महाराष्ट्र एज्युकेशन जर्नल [२५ %], भूगोल शिक्षक [१६.६७ %], प्रौढ शिक्षण [६.६७ %] इत्यादि नियतकालिके मागविली जातात.

३९] अध्यापनात दैनिके व नियतकालिकांचा उपयोग अध्यापन माहिती देण्यासाठी व भौगोलिक घडामोडी समजावून सांगण्यासाठी केला जातो.

५ [ट] अभ्यासपूरक कार्यक्रमाविषयी निष्कर्ष :-

४०] ६६.६७ % शिक्षकांच्या मतानुसार शाळेत भौगोलिक सहलीचे आयोजन केले जाते व ३३.३३ % शिक्षकांच्या मते भौगोलिक सहलीचे आयोजन केले जात नाही.

४१] ८६.६७ % शिक्षकांच्या मतानुसार शाळेत भौगोलिक साहित्याचे प्रदर्शन भरविले जात नाही. तसेच ८० % मुख्याध्यापकांच्या मतानुसार शाळेत भौगोलिक साहित्याचे प्रदर्शन भरविले जात नाही.

४२] प्रदर्शनातील साहित्याचा अध्यापनात वापर केला जात नाही म्हणणा-या शिक्षकांचे प्रमाण ७५.०० % आहे.

४३] शाळेत भौगोलिक साहित्याचे प्रदर्शन भरविले जात नाही म्हणणा-या मुख्याध्यापकांचे प्रमाण ८० % आहे व भौगोलिक

सहलीचे आयोजन केले जात नाही म्हणणाऱ्या मुख्याध्यापकांचे प्रमाण ८० % आहे.

५ [ठ] मूल्यमापना विषयी निष्कर्ष :-

- ४४] भूगोलाच्या प्रश्न पत्रिकेतील गुण योग्य आहेत म्हणणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाण ४६.५७ % आहे व गुण योग्य नाहीत म्हणणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाण ४५ % आहे. ७० % तज्ज्ञांच्या मतानुसार प्रश्नपत्रिकेतील गुण [४०] योग्य आहेत.
- ४५] २८.३३ % शिक्षकांना १०० गुणांसाठी भूगोल विषयाचा अभ्यासक्रम असावा असे वाटते. ६० % तज्ज्ञांना १०० गुणांसाठी भूगोल विषय असावा असे वाटते.
- ४६] ५० % शिक्षक प्रत्येक घटकानुसार घटक चाचणी घेतात.
- ४७] १५ % शिक्षक वर्षभरात दोन घटक चाचण्या घेतात.
- ४८] घटक चाचणीतील प्रश्नांचे स्वल्प वस्तुनिष्ठ [६६.६७ %] व लघुत्तरी [६३.३३ %] आहे.
- ४९] ३१.६७ % शिक्षक घटक चाचणीच्या निष्कर्षावरून अध्यापन पध्दतीत बदल करतात.

विभाग "ब"

शिफारशी.

५ [ड] शिक्षकांच्या वैयक्तिक माहिती विषयी शिफारशी :-

- १] शिक्षकांच्या मिळालेल्या प्रतिसादावरून बी.ए.बी.एड. शिक्षकांची संख्या जास्त आहे. मिळालेल्या प्रतिसादापेक्षा ही पात्र शिक्षकांची संख्या आणखी वाढविणे आवश्यक आहे.
- २] शासनाने व तंत्रेने शिक्षकांना प्रशिक्षणासाठी पाठवून जास्तीत जास्त प्रशिक्षित शिक्षकांची संख्या वाढविणे आवश्यक आहे. माध्यमिक पातळीवर अशा शिक्षकांची गरज आहे.
- ३] पदवी व पदव्युत्तर परीक्षेला भूगोल विषय प्रमुख असणाऱ्या शिक्षकांची संख्या कमी आहे. शाळांनी भूगोल शिक्षकांची

नेमणूक करतांना पदवीला भूगोल विषय असणा-या उमेदवारांला प्राधान्य द्यावे.

- ४] बी. एड. ला भूगोल अध्यापन पध्दती असणा-या शिक्षकांचीच भूगोल शिक्षक म्हणून नेमणूक करावी.
- ५] गरिब विद्यार्थ्यांना मोफत पुस्तके देण्याची व्यवस्था करावी. स्वयंसेवी संस्था, देणगीदार यांची मदत घ्यावी.
- ६] शाळांनी शिक्षकांना भूगोलाच्या कृतिसत्रात सहभागी होण्यासाठी पाठवावे. प्रशिक्षण महाविद्यालये यांनी कृतिसत्राचे आयोजन करावे.
- ७] मुख्याध्यापकांनी भूगोल शिक्षकांचे विषयज्ञान वाढविण्यासाठी संदर्भ ग्रंथ, नियतकालिके, वर्तमानपत्रे उपलब्ध करून घ्यावीत.

५ [ठ] भूगोल अध्यापनाच्या उद्दिष्टां बाबत शिफारशी :-

- ८] शिक्षकांनी शाळांमधून भूगोलाचे अध्यापन करतांना ठराविक तंत्रांना महत्त्व न देता सर्व तंत्रांचा वापर करून उद्दिष्टे साध्य होतील या दृष्टीकोनातून भूगोलाचे अध्यापन करावे.
- ९] बहुतांश शिक्षकांच्या गते [६८.३३ ४] भूगोलाची उद्दिष्टे कमी प्रमाणात साध्य होतात. भूगोलाची उद्दिष्टे मोठ्या प्रमाणावर साध्य होण्यासाठी शिक्षकांनी जास्तीत जास्त प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.
- १०] उद्दिष्टे साध्य न होण्याची प्रमुख कारणे म्हणजे वेळ अपुरा पडतो, उद्दिष्टानुसार अध्यापन पध्दतीचा वापर करता येत नाही व उद्दिष्टे व्यापक आहेत. उद्दिष्टे साध्य होण्यासाठी घटकानुसार उद्दिष्टे ठरवावित, नेमकी उद्दिष्टे डोळ्यासमोर ठेऊन अध्यापन करावे, तसेच आठवड्यातून दोन ऐवजी तीन तासिका वेळापत्रकात ठेवाव्यात. शाळेने आवश्यक भौगोलिक साहित्य व संदर्भ ग्रंथाची मागणी करावी. मुख्याध्यापकांनी भूगोलासाठी स्वतंत्र खोली उपलब्ध करून घ्यावी.

५ [ण] अभ्यासक्रमाविषयी शिफारशी :-

- ११] अभ्यासक्रम निर्मिती मंडळाने इयत्तावार सर्व विद्यार्थ्यांचा वयोगट लक्षात घेऊन अभ्यासक्रमाची रचना करावी.
- १२] शालेय वेळापत्रकात भूगोलासाठी आठवड्यातून दोन ऐवजी तीन तासिका ठेवाव्यात.
- १३] शिक्षकांनी सर्व विद्यार्थ्यांना भाषा विषयाप्रमाणे भूगोलाची पाठ्यपुस्तके विकत घेण्याची सक्ती करावी. गरीब विद्यार्थ्यांना मोफत पुस्तके देण्याची व्यवस्था करावी. स्वयंसेवी संस्था, देणगीदार यांची मदत घ्यावी.
- १४] शिक्षकांनी अध्यापनाच्या वेळी आवश्यक तेथे पाठ्यपुस्तकांचा वापर करावा. बहुतेक शिक्षक सामाजिक शास्त्रांची पुस्तके वर्गात वापरत नाहीत. भूगोलामध्ये नकाशावाचन, निरीक्षण, आकृत्या, आलेख, चित्रे इत्यादीचे निरीक्षण, वाचन कसे करावे ते पाठ्यपुस्तकाच्या आधारे स्पष्ट करावे.
- १५] पाठ्यपुस्तक मंडळानी निर्दोष पाठ्यपुस्तकाची निर्मिती करावी.
- १६] पाठ्यपुस्तकांमध्ये काही उणिवा असल्या तरी शिक्षकांनी इतर संदर्भ ग्रंथांचा अभ्यास करून विद्यार्थ्यांना अध्यावत माहिती देण्याचा प्रयत्न करावा.
- १७] पाठ्यपुस्तकातील उणिवा लक्षात घेऊन अध्यापन करावे.

५ [त] अध्यापन पध्दती विषयी शिफारशी :-

- १८] प्रत्येक घटकाच्या तयारीसाठी शिक्षकांनी किमान एक तास इतका वेळ घावा.
- १९] भूगोल अध्यापनात शिक्षकांनी व्याख्यान, वर्णनात्मक, कथाकथन इत्यादी पारंपारिक पध्दतींचा सतत वापर न करता पाठ्यां शानुसार सहल, प्रकल्प, प्रयोग, प्रवास, निरीक्षण व प्रादेशिक पध्दती सारख्या महत्त्वाच्या पध्दतींचा आवश्यक तेथे वापर करावा.

- २०] योग्य अध्यापन पध्दतीचा वापर न करता येण्यामागील दोन प्रमुख अडचणी आर्थिक अडचणी [७० %] व वेळ अधिक जातो [८६.६७ %] ह्या होत. शाळांनी आर्थिक अडचणी सोडविण्याचा प्रयत्न करावा व शाळेच्या वेळापत्रकात भूगोलासाठी तीन तासिका ठेवाव्यात.
- २१] शाळेच्या वेळापत्रकात भूगोलाचे तास मधल्या सुट्टीपूर्वी शक्यतो पहिले, दुसरे असावेत.
- २२] शिक्षकांच्या दृष्टीने आवश्यक वाटणारी साधने-व्हिडीओ कॅसेट [२५ %], दूरदर्शन [११.६७ %], प्रोजेक्टर [२० %], उठावाचे नकाशे [३३.३३ %] इत्यादी साधने शाळेने मागवून घ्यावीत.
- २३] शिक्षकांनी उठावाचे नकाशे तयार करण्यासाठी स्थानिक परिसरातील साहित्य [भाती, सिमेंट, कागदाचा लगदा, लाकूड इत्यादी] विद्यार्थ्यांच्या मदतीने गोळा करून त्या पासून उठावाचे नकाशे तयार करावेत.

५ [थ] शैक्षणिक साधनांविषयी शिफारशी :-

- २४] मुख्याध्यापकांनी शाळेत आवश्यक ती भौगोलिक साधने मागवून घ्यावीत. शैक्षणिक साधनांसाठी मंजूर झालेले अनुदान योग्य त्या साधनांच्या खरेदीसाठी वापरावे.
- २५] शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांच्या मदतीने उठावाचे नकाशे तयार करून घ्यावेत.
- २६] बहुतेक शिक्षक अध्यापनाच्या वेळेत शैक्षणिक साधनांचा वापर करता नाहीत असे प्रत्यक्ष पाठ निरीक्षणाच्या वेळी दिसून आले. शिक्षकांनी उपलब्ध असलेल्या शैक्षणिक साहित्याचा भरपूर वापर करावा. आवश्यक वाटल्यास शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांनी शैक्षणिक साधने तयार करावेत व त्याचा वापर अध्यापना मध्ये करावा.

५ [द] भूगोल वर्ग व संग्रहालया विषयी शिफारशी :-

- २७] शाबेतील उपलब्ध खोल्यापैकी एका खोलीत भूगोल वर्ग निर्माण करावा. भूगोल वर्गात पृथ्वीगोल, नकाशे नमुने, प्रतिकृती, वस्तू हवामान दर्शक यंत्रे व इतर भौगोलिक साहित्य व्यवस्थित व क्रमाने मांडून ठेवावे व भूगोल वर्गात अध्यापन करावे. निदान शहरातील एखाद्या मध्यवर्ती शाबेत भूगोल वर्ग असावा.
- २८] शाबेत स्वतंत्र वस्तू संग्रहालय असावे. सर्व साहित्य क्रमाने व व्यवस्थित मांडून ठेवावे. शिक्षकांनी वस्तू संग्रहालयातील साहित्याचा उपयोग अध्यापनाच्या वेळेत करावा.
- २९] संग्रहालयात वस्तूंचे प्रमाण अधिक असावे. जास्ती वस्तू जमा करण्यास विद्यार्थ्यांना चालना द्यावी.

५ [घ] भूगोल ग्रंथालया विषयी शिफारशी :-

- ३०] प्रत्येक शाबेत भूगोल विषयाचे स्वतंत्र ग्रंथालय असावे. त्याशिवाय भूगोलाची पुस्तके क्रमवार व व्यवस्थित ठेवता येत नाहीत. भूगोलाच्या स्वतंत्र ग्रंथालयाची तरतूद शासन व संस्था चालकांनी करावी.
- ३१] ग्रंथालयात भूगोल विषयाची जास्तीत जास्त पाठ्य पुस्तके, नियत कालिके, दैनिके व संदर्भ ग्रंथ असणे जरूरीचे आहे. शाळा, शासन धर्मादाय संस्था यांच्या प्रयत्नातून निधी जमवता येईल. काही पुस्तके देणगी दाखल जमा करता येतील.
- ३२] सर्व शाळांच्या ग्रंथालयात भूगोल शिक्षक, शिक्षण संक्रमण, धर्मयुग सारखी नियत कालिके असणे जरूरीचे आहे.
- ३३] सर्वच शिक्षकांनी व विद्यार्थ्यांना दैनिके व नियतकालिकांचे नियमित वाचन करावे व अद्ययावत माहिती मिळवावी.

५ [न] अन्यासपूरक कार्यक्रमांविषयी शिफारशी :-

- ३४] सर्वच शाळांमध्ये भौगोलिक सहलीचे आयोजन करावे. शिक्षकांनी सहलीचे महत्त्व विषद करावे व सहलीची उद्दिष्टे साध्य करण्याचा प्रयत्न करावा सहलीला पिकनिकचे स्वस्म येऊ न देण्याबाबत शिक्षकांनी दक्ष असावे.

- ३५] प्रत्येक शाळेत वर्षातून किमान एक वेळस तरी भौगोलिक साहित्याचे प्रदर्शन भरविण्याचा शिक्षकांनी प्रयत्न करावा.
- ३६] प्रदर्शनातील साहित्याचा शिक्षकांनी अध्यापनात वापर करावा. विद्यार्थ्यांना भौगोलिक साहित्य हाताळण्यास संधी द्यावी.

५ [४] मूल्यमापना विषयी शिक्षारशी :-

- ३७] १०० गुणांसाठी भूगोल विषयाला अभ्यासक्रमात स्थान असावे.
- ३८] सर्वच भूगोल शिक्षकांनी घटकाचे अध्यापन संपल्यावर संविधान तक्ता तयार करून घटक चाचणी घ्यावी. त्याखेरीज विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचे मोजमाप होणार नाही.
- ३९] लेखी परिक्षेचे अवास्तव महत्त्व कमी करण्यासाठी तोंडी परिक्षेवर तसेच वस्तुनिष्ठ प्रश्नांवर भर द्यावा. विद्यार्थ्यांच्या वर्तुकीच्या प्रासंगिक नोंदी ठेवून गुण द्यावेत.
- ४०] सर्वच शिक्षकांनी घटक चाचणीच्या निष्कर्षांचा अध्यापनात उपयोग करून घ्यावा.

विभाग "क"

पुढील संशोधनासाठी विषय

भूगोल अध्यापनाचे स्वरूप खूप व्यापक असे आहे. हे व्यापक स्वरूप कमी करून अभ्यासकाने प्रस्तुत संशोधन केले आहे. भूगोलाच्या अध्यापनाची विविध अंगे आहेत. या अंगाचा आणि बाजूचा सखोल अभ्यास व्हावा असे अभ्यासकाला वाटते.

प्रस्तुत संशोधन करत असताना अभ्यासकास भूगोल अध्यापनातील विविध अंगाचा अभ्यास करणे शक्य झाले नाही. भूगोलाचे अध्यापन प्रभावी होण्यासाठी या अंगाचा जरूर विचार व्हावा असे संशोधकास वाटते. प्रस्तुत संशोधन करित असताना संशोधकास भूगोल अध्यापनाच्या बाबतीत असे काही विषय आढळले की, [ज्यावर प्रकाश टाकता येईल] ते विषय पुढे दिले आहेत.

- १] भूगोल अध्यापनात शैक्षणिक साधनांच्या परिणामकारकतेचा चिकित्सक अभ्यास करणे.
- २] भूगोलाच्या पाठ्यपुस्तकाचे टीकात्मक परिक्षण करणे.
- ३] भूगोल अध्यापनातील चुकांच्या कारणांचा शोध घेणे.
- ४] नकाशा भरण्यामध्ये होणा-या चुकांचा शोध घेऊन त्यावर उपाय योजना सुचविणे.
- ५] शैक्षणिक साधनांच्या वापरात येणा-या अडचणींचा शोध घेणे.
- ६] भूगोलाच्या पाठ्यपुस्तकातील स्वाध्यायाचे उद्दिष्टानुसार मूल्यमापन करणे.
- ७] भूगोलातील अध्यापन पध्दतींचा तुलनात्मक अभ्यास करून प्रभावी व परिणामकारक अध्यापन पध्दतीचा शोध घेणे.
- ८] विद्यार्थ्यांकडून नकाशावाचनामध्ये होणा-या चुकांचा शोध घेऊन त्यावर उपाय योजना सुचविणे.

श्री. अ. श्री. ठांगे,
 एस. के. पी. कॉलेज ऑफ एज्यु.,
 देवगड, जि. सिंधुदुर्ग,
 दिनांक :- / /

परिशिष्ट "अ"
 :- शिष्टकांसाठी प्रश्नावली :-

:- विनंती पत्र :-

श्रीयुत/सौ./श्रीमती/कु. _____

यांना -

स. न. वि. वि.

मी शिवाजी विद्यापीठाच्या एम. फिल. [शिक्षण शास्त्र] या परीक्षेसाठी संशोधनाचे काम करित आहे. माझा संशोधनाचा विषय "सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील देवगड तालुक्यामधील माध्यमिक शाळांतील भूमील अध्यापनाच्या समस्यांचा चिकित्सक अभ्यास" हा आहे. शिक्षण महाविद्यालय बार्शी येथील प्रा. डॉ. टी. बी. पाटील हे संशोधनास बरे मार्गदर्शन करत आहेत.

कृपया आपण सोबतच्या प्रश्नावलीतील माहिती भरण सहकार्य करावे. या माहितीचा उपयोग केवळ प्रश्न संशोधनासाठीच केला जाईल. अन्यत्र केला जाणार नाही. ही माहिती गुप्त ठेवली जाईल. संशोधनाचे निष्कर्ष आपणांस कळवू.

कृपया प्रश्नावली भरण सोबतच्या तिकीटे लावलेल्या पाकिटामध्ये घालून पाठवावी ही विनंती.

कळावे.

आपला कृपाभिलाषी.

ठिकाण :- बार्शी.

[श्री. अ. श्री. ठांगे]

दिनांक :- / /

-: संशोधनाची उद्दिष्टे :-

- [१] शिक्षकांच्या व्यावसायिक तयारीचा अभ्यास करणे.
- [२] अध्यापनाच्या विविध पध्दती व तंत्राचा अभ्यास करणे.
- [३] शैक्षणिक साधनांच्या उपलब्धतेचा आढावा घेणे.
- [४] भूगोलाच्या अध्यापनामध्ये शैक्षणिक साधनांचा वापर कितपत केला जातो याची पाहणी करणे.
- [५] भूगोल अध्यापनाच्या समस्यांचा शोध घेणे.
- [६] भूगोल अध्यापन सुधारण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

-: भूगोल विषय-शिक्षकांच्यासाठी प्रश्ननावली :-

विषय :-

"AN INVESTIGATION OF THE PROBLEM OF
TEACHING GEOGRAPHY IN SECONDARY
SCHOOLS OF THE DEVGAD TALUKA IN THE
SINHDHURG DISTRICT".

प्रश्नावली भरण्यासंबंधीच्या सूचना

- [१] काही प्रश्नांच्या समोर प्रश्नांची उत्तरे दिली आहेत. आपण सहमत असलेल्या प्रश्नापुढे [✓] खूप करा. आपणांस हवे असलेले उत्तर तेथे न मिळाल्यास कृपया इतर शिवाय या सदरा-पुढे आपले उत्तर लिहावे.
- [२] काही प्रश्न "होय/नाही" स्वस्माचे आहेत. तेथे आपणांस नको असलेले शब्द खोडावा.
- [३] ज्या प्रश्नांची कारणे विचारली असतील तेथे ती कारणे लिहावीत.
- [४] कृपया मोकळ्या सोडलेल्या जागी माहिती थोडक्यात घावी. तथापी जागा अपुरी पडल्यास प्रश्नावलीच्या शेवटी जोडलेल्या को-या कागदावर प्रश्न क्रमांक व उपप्रश्न क्रमांक लिहून तेथे माहिती घावी.

शिक्षकाची माहिती

- [१] शिक्षकाचे नांव [आडनांव प्रथम] :- . . . . .
- [२] शाळेचे नाव व पत्ता :- - - - - -
- - - - -
- [३] पदवी परीक्षेचे विषय € : प्रमुख - - - गौण---
- [४] पदव्युत्तर परीक्षेचे विषय : प्रमुख----- गौण-----
- [५] विशेष अध्यापन पध्दतीचे विषय
बी. एड. १] - - - - - २] - - - - -
डी. एड. १] - - - - - २] - - - - -
डी. पी. एड. १] - - - - - २] - - - - -
बी. पी. एड. १] - - - - - २] - - - - -
- [६] भूगोल अध्यापनाचा अनुभव :- - - - - -
- [७] आपण भूगोलाच्या कृतीसत्रात भाग घेतला आहे काय? [होय/नाही]
- [८] किती वेळा ? [होय/नाही]
- [९] भूगोल विषयाचे ज्ञान वाढविण्यासाठी तुम्ही कोणते प्रयत्न करता ?

भूगोल अध्यापनाची उद्दिष्टे

- [१०] भूगोल अध्यापनाची उद्दिष्टे साध्य होण्यासाठी तुम्ही कोणकोणत्या तंत्रांचा उपयोग करता ?
- १] आकर्षक प्रस्तावना करतो. [ ]
- २] विचार प्रवर्तक प्रश्न विचारतो. [ ]
- ३] प्रभावी कथन करतो. [ ]
- ४] भूगोल तज्ञांची व्याख्याने आयोजित करतो. [ ]
- ५] वातावरणकावर भूगोलाच्या बातम्या लिहितो [ ]
- ६] अवांतर वाचनास संधी देतो. [ ]
- ७] भूगोल विषयावरील विद्यार्थ्यांची व्याख्याने ठेवतो. [ ]
- ८] नकाशावही करून घेतो. [ ]

- [१०] १] भौगोलिक निरीक्षणास संधी देतो.
 १०] क्षेत्रीय कार्य व प्रात्यक्षिके करून घेतो.
 ११] भौगोलिक प्रदर्शन भरवितो.
 १२] स्वाध्यायावर भर देतो.
 १३] इतर [तंत्राचा उल्लेख करावा]. . . . .

[११] भूगोल अध्यापनाची उद्दिष्टे किती प्रमाणात साध्य होतात असे आपणांस वाटते ?

	मोठ्या प्रमाणात	कमी प्रमाणात	अजिबात नाही
खुण			

[१२] उद्दिष्टे साध्य होत नसल्यास कारण -

- १] उद्दिष्टे व्यापक आहेत. [ ]
 २] उद्दिष्टानुवर्ती अभ्यासक्रम नाही. [ ]
 ३] पाठ्यपुस्तके सदीप आहेत. [ ]
 ४] उद्दिष्टानुवर्ती अध्यापन पध्दतीचा अवलंब करता येत नाही. [ ]
 ५] वेळ अपुरा पडतो. [ ]
 ६] इतर कारणे [कृपया उल्लेख करावा]. . . # [ ]

भूगोल विषयाचा अभ्यासक्रम

[१३] इ. ५वी ते १० च्या भूगोलाचा अभ्यासक्रम विषयार्थ्या व्योमानानुसार कसा वाटतो ?

खालील तक्त्यात नमूद करा.

स्थळ	५वी	६वी	७वी	८वी	९वी	१०वी
सोपा						
बोजड						
योग्य						

[१४] नियोजित तासिकात अभ्यासक्रम पूर्ण होतो काय? [होय/नाही]

[१५] पूर्ण होत नसल्यास आपण काय करता ?

-----

[१६] सर्व विषयार्थाकडे भूगोलाचे पाठ्यपुस्तक असते काय? [होय/नाही]

[१७] भूमोल पाठपुस्तकाचा वापर वर्गात केला जातो काय? [होय/नाही]

[१८] उपयोग केला जात असल्यास कशा प्रकारे?

-----

[१९] अध्यापनाची उद्दिष्टे साध्य करण्याच्या दृष्टीने पाठ्यपुस्तके सद्योप आहेत असे आपणास वाटते काय ? [होय/नाही]

[२०] पाठपुस्तके सद्योप आहेत असे वाटत असल्यास उपिवाडुळे खूप करा.

उपिवाडुळे ५वी ६वी ७वी ८वी ९वी १०वी
-----

१. पाठ्यपुस्तकातील भाषा कलिष्ट आहे.
२. माहिती अयथावत नाही.
३. माहितीमुळे उद्दिष्टे साध्य होत नाहीत.
४. चित्रे, नकाशे, तक्ते, आराखडे अपुरे आहेत.
५. पाठ्यपुस्तकात मुलांच्या गरजांचा विचार केला नाही.
६. पाठ्यपुस्तकातील स्वाध्याय अपुरे व अयोग्य आहेत.
७. इतर उपिवाडुळे [नमूद करा]

[२१] वरील उपिवाडुळे अध्यापन पध्दतीवर कोणता परिणाम होतो?

-----

[२२] आपणाला अध्यापनासाठी एका घटकाची तयारी करण्यासाठी कित्ती वेळ लागतो? [तासात/मिनिटात लिहा.] [ ]

विषय   इ. ५वी   ६वी   ७वी   ८वी   ९वी   १०वी
-----

१. विषयज्ञानाची तयारी करण्यासाठी लागणारा वेळ
२. साहित्याची जमवा-जमव करण्यासाठी लागणारा वेळ.
३. मूल्यमापनाची तयारी करण्यासाठी लागणारा वेळ.
४. अध्यापनाशी संबंधित वर न आलेल्या बाबींचा उल्लेख करावा [त्यासाठी वेळ]

[२३] भूगोल अध्यापनासाठी तुम्ही कोणकोणत्या अध्यापन पध्दतीचा वापर करता?

१. प्रवास पध्दत. [ ]	१०. नैसर्गिक व राजकीय विभाग पध्दत. [ ]
२. सहल पध्दत. [ ]	११. तुलनात्मक पध्दत. [ ]
३. प्रादेशिक पध्दत. [ ]	१२. सांख्यिकी पध्दत. [ ]
४. व्याख्यान पध्दत. [ ]	१३. वर्णनात्मक पध्दत. [ ]
५. प्रकल्प पध्दत. [ ]	१४. पाठ्यपुस्तक पध्दत. [ ]
६. प्रयोग पध्दत. [ ]	१५. चर्चापध्दत. [ ]
७. पदार्थ पध्दत. [ ]	१६. प्रश्नोत्तर पध्दत. [ ]
८. कथाकथन पध्दत. [ ]	१७. उजळणी पध्दत. [ ]
९. निरिक्षण पध्दत. [ ]	१८. लोक पध्दत. [ ]

[२४] घटकानुसार योग्य पध्दती महिती असूनही तिचा वापर करता न येण्यामागील अडचणी कोणत्या ?

१. अर्थिक अडचणी [ ]	४. परीक्षा निकाल कमी लागतो. [ ]
२. वेळ अधिक जातो [ ]	५. इतर [अडचणीचा उल्लेख करा. [ ]]
३. श्रम अधिक पडतात. [ ]	

[२५] विवाहधर्मांमध्ये भूगोल विषयाची आवड निर्माण करण्यासाठी तुम्ही कोणते प्रयत्न करता ?

-----

[२५] विषाध्यमिध्ये भूगोल विषयाची आवड निर्माण करण्यासाठी तुम्ही कोणते प्रयत्न करता ?

-----

[२६] वेळापत्रकात भूगोलाचा तास कितल्या क्रमांकावर आहे?

इयत्ता ५वी ६वी ७वी ८वी ९वी १०वी

तास क्रमांक

[२७] भूगोलाच्या अध्यापनासाठी अनुकूल वातावरण निर्माण करण्यासाठी ते तास योग्य वाटतात काय? [होय/नाही]

[२८] ते तास अयोग्य वाटत असल्यास कारणे कोणती?

१. भूगोलाचे तास मधल्या सुट्टीपूर्वी आहेत. [होय/नाही]
२. भूगोलाचे तास वेळाच्या तासापूर्वी आहेत. [होय/नाही]
३. भूगोलाचा तास शेवटचा असतो. [होय/नाही]
४. इतर [कारणांचा उल्लेख करावा. [होय/नाही]

शैक्षणिक साधने

[२९] खालील पैकी भूगोल विषयक कोणकोणती शैक्षणिक साधने तुमच्या शाळेत आहेत ? [किती]?

साधन	खूप : संख्या	:	साधन	खूप : संख्या
१. नकाशे.			११. नमुने	
२. पृथ्वीगोल.			१२. वातकुक्कुट	
३. फळा.			१३. होकायंत्र	
४. आलेख			१४. पर्जन्यमापक	
५. चित्रे			१५. तपमापक	
६. फिल्मसु			१६. आर्द्रतामापक	
७. फिल्मस्ट्रीप प्रोजेक्टर			१७. वायुभारमापक	
८. रेडिओ.			१८. दुर्बिण	
९. टेप रेकॉर्डर.			१९. प्रतिकृती	
१०. टेलिव्हिजन.			२०. तक्तें	

- [३०] शैक्षणिक साधने अपुरी वाटत असल्यास आणखी कोणती साधने हवी आहेत असे आपणांस वाटते ?
-
- [३१] शैक्षणिक साधनांचा वापर करण्याच्या संदर्भात आपणांस कोणकोणत्या अडचणी येतात ?
१. शैक्षणिक साधने वापरण्याचे प्रशिक्षण नाही. [ ]
  २. शैक्षणिक साधने सहज उपलब्ध होत नाहीत. [ ]
  ३. शैक्षणिक साधने नादुरुस्त आहेत. [ ]
  ४. शैक्षणिक साधने वर्गात नेणे कठीण जाते. [ ]
  ५. शैक्षणिक साधने अपुरी आहेत. [ ]
  ६. वेळ जातो. [ ]
  ७. शिक्षक/मुख्याध्यापक/शिपाई/अधिकारी यांचे सहकार्य नसते. [ ]
  ८. वर्ग नियंत्रणाचा प्रश्न उपस्थित होतो. [ ]
  ९. इतर अडचणी [नमूद कराव्यात] [ ]
- [३२] भूगोल अध्यापनाच्या वेळी तुम्ही नकाशाचा वापर [ ] करता काय ?
- [३३] विद्यार्थ्यांच्या मदतीने आपण उठावाचे नकाशे तयार [ ] केले आहेत काय ?
- [३४] नसल्यास कारण - - - - -
१. उठावाचे नकाशे तयार करण्याची पध्दत माहित नाही [ ]
  २. साहित्य उपलब्ध नसते. [ ]
  ३. तासिका पुरत नाही. [ ]
  ४. इतर कारणांचा उल्लेख करावा. [ ]

भूगोल वर्ग व संग्रहालय.

- [३५] तुमच्या शाळेत स्वतंत्र भूगोल वर्ग आहे काय ? [होय/नाही]
- [३६] शाळेमध्ये स्वतंत्र भूगोल संग्रहालय आहे काय ? [होय/नाही]
- [३७] असल्यास भूगोल संग्रहालयात कोणकोणत्या वस्तू आहेत ?
-

[३८] आपल्या शाळेत ग्रंथालय आहे काय ? [होय/नाही]

[३९] भूगोल ग्रंथालयात पाठ्यपुस्तकाशिवाय कोणकोणते [संदर्भग्रंथ आहेत? यादी द्या.

[४०] शाळेमध्ये कोणकोणती दैनिक मगविली जातात?

१. केसरी [ ]	५. लोकसत्ता [ ]
२. सकाळ [ ]	८. रत्नभूमि [ ]
३. तरुण भारत [ ]	९. सागर [ ]
४. सिंधुदुर्ग समाचार [ ]	१०. रत्नागिरी टाइम्स [ ]
५. पुढारी [ ]	११. नवशक्ति [ ]
६. महाराष्ट्र टाइम्स [ ]	१२. इतर [नमूद करा] [ ]

[४१] दैनिकाचा वापर भौगोलिक माहिती देण्यासाठी भूगोलाच्या तासाच्या वेळी केला जातो काय ? [ ]

[४२] उपयोग केला जात असल्यास प्रकारे ?

[४३] ग्रंथालयात कोणकोणती नियतकालिके मागविली जातात ?

१. जीवन शिक्षण [ ]	९. उद्यम [ ]
२. भारतीय शिक्षण [ ]	१०. भूगोल शिक्षक [ ]
३. शिक्षण संक्रमण [ ]	११. शिक्षण प्रशिक्षण संदेश [ ]
४. शिक्षण समीक्षा [ ]	१२. नॅशनल जिओग्राफी [ ]
५. लोक शिक्षण [ ]	१३. महाराष्ट्र राज्यकेशन जर्नल [ ]
६. शिक्षण आणि समाज [ ]	१४. प्रोग्रेस ऑफ राज्यकेशन [ ]
७. पालक शिक्षण [ ]	१५. जर्नल ऑफ इंडियन राज्यकेशन [ ]
८. समाज प्रबोधन पत्रिका [ ]	१६. प्रौढ शिक्षण [ ]

x इतर नियतकालिकाची नावे धावीत.

[४४] कोणत्या दृष्टींनी ही नियतकालिके आपणांस अध्यापनास पुरक ठरतात ?

- [४] शाबेच्या भौगोलिक सहली काढल्या जातात काय? [होय/नाही]
 [४६] सहली काढल्या जात असल्यास भौगोलिक दृष्टीकोनातून [होय/नाही]
 या सहलीचे महत्त्व विषय केले जाते काय?
 [४७] शाबेत भौगोलिक साहित्याचे प्रदर्शन भरविले जाते काय? [होय/नाही]
 [४८] प्रदर्शनातील साहित्याचा अध्यापनात वापर केला जातो
 काय? [होय/नाही]

मूल्यमापन

- [४९] भूगोलाच्या प्रश्नपत्रिकेत भूगोलासाठी दिलेले गुण पुरेसे वाटतत
 काय? [होय/नाही]
 [५०] पुरेसे वाटत नसल्यास भूगोल विषयासाठी किती गुणांची
 प्रश्नपत्रिका असावी असे आपणास वाटते. [होय/नाही]
 [५१] भूगोलाचा प्रत्येक घटक शिकवून झाल्यावर तुम्ही घटक
 चाचणी घेता काय? [होय/नाही]
 [५२] क्षेत्र असल्यास वर्षभरात तिमाही, सहामाही, वार्षिक
 परीक्षा सोडून आपण भूगोल विषयाच्या किती
 चाचण्या घेता? [ ]
 [५३] घटक चाचणीमध्ये कोणकोणत्या स्वस्माचे प्रश्न विचारले
 जातात? दिवोत्तरी [ ] लग्नउत्तरी [ ] वस्तुनिष्ठ [ ]
 [५४] घटक चाचणीच्या निकषांचा आपण भूगोलाच्या
 अध्यापनाच्या दृष्टीने कसा उपयोग करून घेता. [ ]

इतर

- [५५] भूगोल अध्यापनाच्या संदर्भात प्रश्नावलात वर न आलेली
 परंतु उपयुक्त ठरणारी आपली काहि माहिती धाव्याची
 असल्यास ती कृपया [बाजूच्या को-या कागदावर] घावी.

प्रतिसादक शिक्षकांची शाळासहित नावे :-

१. कु. सावंत देवधानी बाबाजी.
माध्यमिक विद्यालय, फणसगांव.
२. श्री. मांजरेकर बाळकृष्ण महादेव.
माध्यमिक विद्यालय, मिठबाव.
३. श्री. रामदास पांडुरंग गुंडाप्या.
महात्मा गांधी विधामंदिर, तळेबाजार.
४. श्री. माने नारायण रंगराव.
अ. कृ. केळकर हायस्कूल, वाडा.
५. श्री. पाटील दादा बाबगोंडा.
शिरगांव हायस्कूल, शिरगांव.
६. श्री. माळी बाबाराहेब लक्ष्मण.
माध्यमिक विद्यालय, फणसगांव.
७. श्री. जोशी विष्णु भगवान.
महात्मा गांधी विधामंदिर, तळेबाजार.
८. श्री. हिंदळेकर रविंद्र मोतीराम.
महात्मा गांधी विधामंदिर, तळेबाजार.
९. श्री. काळे नारायण रंगनाथ.
अ. कृ. केळकर हायस्कूल, वाडा.
१०. श्री. पाटील टी. बी.
अ. कृ. केळकर हायस्कूल, वाडा.
११. सौ. सावंत क्रांती चंद्रकांत.
शिरगांव हायस्कूल, शिरगांव.
१२. श्री. शि-रकर एकनाथ गोपाल.
अ. कृ. केळकर हायस्कूल, वाडा.
१३. श्री. कुंभार सदाशिव गुंड.
अ. कृ. केळकर हायस्कूल, वाडा.
१४. कु. साठम माधुरी महादेव.
शिरगांव हायस्कूल, शिरगांव.

१५. श्रीमती गवळी सुहासिनी तदाशिव.
शिरगांव हायस्कूल, शिरगांव.
१६. श्री. साटम पुंडलिक तुकाराम.
शिरगांव हायस्कूल, शिरगांव.
१७. श्री. करडे यु.जी.
माध्यमिक शाळा, कोळोशी [हडपीड]
१८. श्री. लब्धे विठोबा बरदसि दाजी.
शिरगांव हायस्कूल, शिरगांव.
१९. श्री. कांबळे एकनाथ भाऊ.
माध्यमिक शाळा, कोळोशी [हडपीड].
२०. श्री. कदम विजयकुमार सखराम.
शिरगांव हायस्कूल, शिरगांव.
२१. श्री. सावंत परमानंद श्रीधर.
माध्यमिक शाळा, कोळोशी. [हडपीड].
२२. सौ. साटम अर्चना आरुण.
माध्यमिक शाळा कोळोशी. [हडपीड].
२३. सौ. केळकर विनीता विष्णू.
डॉ. एस. आर. लेले हायस्कूल, मुटाट.
२४. श्री. कुलकर्णी मनोहर गुंडोपंत.
श्री. भगवती हायस्कूल, मुणगे.
२५. श्री. जाधव जयसिंग जगन्नाथ.
श्री. भगवती हायस्कूल, मुणगे.
२६. श्री. चौगुले शिवाजी गुंडू.
एस. बी. राणे हायस्कूल, नारिगे.
२७. श्री. नारिगेकर राजाराम लक्ष्मण.
एस. बी. राणे हायस्कूल, नारिगे.
२८. श्री. मुणगेकर विश्राम जानू.
श्री. भगवती हायस्कूल, मुणगे.
२९. सौ. राव्हाण सुचित्रा शंकरराव.
श्री. भगवती हायस्कूल, मुणगे.

३०. श्री. देवधर श्रीकांत विश्वनाथ.
श्रीराम माध्यमिक विद्यामंदिर, पडेल.
३१. श्री. नारकर बबन गोविंद.
श्रीराम माध्यमिक विद्यामंदिर, पडेल.
३२. श्री. कदम एकनाथ बाबूराव.
एस. बी. राणे हायस्कूल, नारिंगे.
३३. श्री. भावे रमेश नाना.
एस. बी. राणे हायस्कूल, नारिंगे.
३४. श्री. मांजरेकर मनोहर गुणाजी.
श्रीराम माध्यमिक विद्यामंदिर, पडेल.
३५. श्री. मोरे सुदाम विष्णू.
शेठ मफ्तलाल गगलभाई हायस्कूल, देवगड.
३६. श्री. पठाडे गुल्नाथ मास्ती.
आदर्श विद्यामंदिर, किंजवडे.
३७. कु. तांबे मंदा यशवंत.
आदर्श विद्यामंदिर, किंजवडे.
३८. श्री. कुलकर्णी प्रशांत यशवंत.
माध्यमिक विद्यामंदिर, साळशी.
३९. कु. तांबे सुजाता हिरोजी.
आदर्श विद्यामंदिर, किंजवडे.
४०. श्री. कांबळे बाबासाहेब केरबा.
शेठ मफ्तलाल गगलभाई हायस्कूल, देवगड.
४१. श्री. राजत संजय आत्माराम.
शेठ मफ्तलाल गगलभाई हायस्कूल, देवगड.
४२. श्री. घाडी रमेश लाडोबा.
माध्यमिक विद्यामंदिर, मौंड.
४३. श्री. मुसाळे सुरेंद्र श्रीधर.
माध्यमिक विद्यामंदिर, मौंड.
४४. श्री. लीखंडे आनंदराव तुळशीराम.
शेठ मफ्तलाल गगलभाई हायस्कूल, देवगड.
- ४५.

४५. श्रीमती कांबळे राजश्री रा.
शेठ मफ्तलाल गगलभाई हायस्कूल, देवगड.
४६. कु. नलावडे अंजली हरी.
शेठ मफ्तलाल गगलभाई हायस्कूल, देवगड.
४७. श्री. धनगर खानू बापू.
माध्यमिक विधामंदिर मोंड.
४८. श्री. भोसले व्ही. व्ही.
भाऊसाहेब लोकेगांवकर विद्यालय, गिर्णे.
४९. कु. उकिडवे रोहिणी अमृत.
माध्यमिक विद्यालय विजयदुर्ग.
५०. श्री. पाटील आरुण शामराव.
माध्यमिक विद्यालय विजयदुर्ग.
५१. श्री. बिरारी जगन्नाथ ओंकार.
माध्यमिक विद्यालय विजयदुर्ग.
५२. सौ. गोगटे सुजाता सुरेश.
माध्यमिक विद्यालय, जामसंडे.
५३. श्री. मुल्ला ए. एच.
माध्यमिक विद्यालय, गवाणे.
५४. श्री. डांबरी टी. आर.
माध्यमिक विद्यालय, आरे.
५५. श्री. पाटणकर चंद्रकांत बलवंत.
माध्यमिक विद्यालय, जामसंडे.
५६. कु. साधना यशवंत जोशी.
माध्यमिक विद्यालय जामसंडे.
५७. कु. राजेशिर्के श्रीप्रभा रामचंद्र.
माध्यमिक विद्यालय, जामसंडे.
५८. श्री. जाधव सुनिल शंकर.
माध्यमिक विद्यालय, जामसंडे.
५९. श्री. गणपते रामानंद गजानन.
माध्यमिक विद्यालय, कुणकेश्वर.
६०. श्री. पाळेकर सुर्यकांत शं.
माध्यमिक विद्यालय टेंबवली.

११] उपयोग केला जात नसल्यास त्याची कारणे कोणती ?

१२] भूगोल विषयात धटक चाचणीचा उपयोग केला जातो काय ?

१३] आपल्या शाळेत भूगोल ग्रंथालय आहे काय?-----

१४] आपल्या शाळेत भौगोलिक वस्तु ग्रंथालय आहे काय?-----

१५] शाळेत भौगोलिक वस्तु टाटा महत्वाच्या शैक्षणिक साधनाचे प्रदर्शन भरविले जाते काय ?

१६] भूगोल अध्यापनात सुधारणा होण्यासाठी शासन, प्रशिक्षण महाविद्यालयांनी कोणकोणते प्रयत्न करावेत असे आपणांस वाटते ?

१७] या संशोधनाच्या संदर्भात आपणांस आपली काही उपयुक्त माहिती दाखवाची असल्यास खालील रिक्त्या जागी नमूद करा.
